

„Jie išgelbėjo pasaulį...“

Kristina BALČIŪNAITIENĖ

Prieš 85 metus prasidėjo žydų genocido Lietuvoje laikotarpis. Antrojo pasaulinio karo metais per Holokaustą buvo nužudyta apie 95 proc. tuo metu Lietuvoje gyvenusių žydų. Dešimtys, šimtai, tūkstančiai žmonių mėgino jiems padėti. Norėję žinoti visų jų vardus, istorijas, likimus. Tačiau kartais nežinome beveik nieko. Tuomet tiesiog kalbame apie juos – Gelbėtojus.

Lietuva jiems padėjo Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi, Izraelis – Pasaulio tautų teisuolio vardu. Tai garbės vardas, kurį Holokausto atminimo institutas suteikia ne žydų tautybės asmenims, kurie Antrojo pasaulinio karo metais, rizikuodami savo gyvybe, gelbėjo žydus nuo nacių vykdyto genocido. Jie pageriami garbės raštu ir medaliu, kuriame įrašyta Talmudo frazė: „Kas išgelbėja vieną gyvybę, tas išgelbėja visą pasaulį.“ Pasvalio krašto muziejus Lietuvos žydų gelbėtojų dieną, kovo 15-ąją, pakvieta paminėti konferencijoje „Jie išgelbėjo pasaulį...“.

Pabėgo iš Pasvalio geto

Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi Lietuvos prezidentai yra apdovanoję daugiau kaip dvidešimt Pasvalio krašto žmonių.

Istorikas Gražvydas Balčiūnaitis konferencijoje papasakojo keletą mūsų krašte nutikusių žydų gelbėjimo istorijų. Prie vienos jų – šviesaus atminimo Genovaitės Pečiulienės (Levanaitės) šeimos istorijos – jam teko prisiliesti pačiam, todėl šį atradimą jis įvardijo kaip vieną prasmingiausių savo istorinių tyrimų.

G. Pečiulienės papasakotos karo metų istorijos – tai jaunos, vos mokyklą baigusios merginos jautrus žvilgsnis į dramatiškus to meto įvykius. 1941-ųjų rugpjūtį į Levanų sodybos Pasvalyje kiemą užklydo nepažįstamas jaunuolis, Vabalninko vaistininkas I. Govšovičius, ir paprašė jį paslėpti. Apie ankštame bulvių rūsyje po namu slepiamą žydą niekas iš kaimynų nesužinojo, tai buvo tik siuvėjos Elenos Levanienės ir jos dukters Genovaitės rūpestis.

I. Govšovičius iš Pasvalio geto

Panevėžio žydų bendruomenės atstovai, kairėje – pirmininkas Genadijus Kofmanas.

pabėgo pralaužęs medinėje tvoroje skylę. Artėjant žudynėms Žadeikių miške, Levanų rūsyje darėsi nesaugu, todėl pagalbos ranką ištiesė Pasvalio klebonas Kazimieras Kriščiūnas. Slėptuvė buvo įrengta klebonijos klojime. Vėliau žydą slėpė kun. Bronislovas Bumšas Grūžiuose.

Baigiantis karui I. Govšovičius atsidūrė Kaune, surado gyvą likusią savo žmoną ir išvyko į Izraelį. Garbingas Žūvančiųjų gelbėjimo kryžius G. Pečiulienei buvo įteiktas tik po septynių dešimtmečių, 2012-aisiais.

Kiekviena istorija unikali

Daujėnų miestelio kapinėse ilsisi Pasaulio tautų teisuolis, ilgametis parapijos klebonas kunigas Feliksas Ereminas. Anuomet jis buvo priglaukęs Reginą (Rachelę) Rozenbergaitę, ši istorija mūsų laikais buvo plačiai nušviesta spaudoje.

1941 m. lapkritį Subačiaus miestelyje (Kupiškio r.) nuo mirties pabėgo šešiolikmetė R. Rozenbergaitė. Merginą priglaudė apylinkių valstiečiai, padėjo dvasininkai. 1943 m. į Daujėnus atvykęs kunigas F. Ereminas čia atsivežė ir Rachelę – pakrikštijo ją Reginos vardu, parūpino dokumentus, slėpė klebonijoje bei pas patikimus žmones.

Vėliau moteris ilgus metus dirbo Šv. Jokūbo ligoninėje Vilniuje. Pasiliko jai suteiktą Reginos vardą ir dažnai lankydavosi Daujėnuose, kur iki pat mirties 1962 m. kunigavo F. Ereminas. Mūsų krašte žydus taip pat gelbėjo Joniškėlio kunigas Juozapas Liubšys, Pumpėnuose – kun. Kazimieras Mozūras.

Kiekviena istorija unikali. Ragųjų kaimo ūkininkai Baneliai priglaudė paskutinąją Pasvalio žydę

Cipę Dovidavičiūtę. Globinuose pas Janonius slėpėsi iš mirties žygio į Panerius išplėsta Genė Chaitaitė. Dailininkas Antanas Jaroševičius slėptuvei buvo paruošęs vieną iš savo 50 avilių. Pakamačių dvare pas Efertus karo pabaigos sulaukė žinomo mokslininko Vladimiro Lazersono dukra Tamara. Antanas Poška Vilniuje žydams išdavinėjo fiktyvius bibliotekos skaitytojo pažymėjimus. Kunigas Alfonsas Lipniūnas pamoksluose smerkė prieš žydus nukreiptą politiką. Pasvalio fotografas Juozas Adamkavičius ilgai bijojo šventinių siuntinių, kasmet gaunamų iš kadaise išgelbėtos pasmerktosios. Ir dar daug kitų istorijų be vardų, arba vardų be istorijų, kurios nebuvo papasakotos. Visos jos vienodai drąsios.

Slėpė devynis žydus

Klaipėdos universiteto istorikas, 2024 metų Tolerancijos žmogus dr. Zigmantas Vitkus konferencijoje pristatė savo tyrimų rezultatus ir atradimus, aptarė žydų gelbėtojų motyvaciją. Keldamas klausimą, kas yra didvyriai (herojai), jis atsakė cituodamas žinomus socialinės psichologijos mokslininkus: „Tai žmonės, kurie apsisprendžia rizikuoti kitų, vieno ar daugiau, žmonių labui, nepaisydami mirties pavojaus ar galimybės patirti rimtų fizinių pasekmių dėl šių veiksmų.“ Kuo išsiskyrė gelbėtojai? Aukštu empatijos lygiu, atvirumu kitiems, susietumu su kitais žmonėmis vertybe, požiūriu, jog „nėra nei žydo, nei graiko“. Z. Vitkus išskyrė Vilhelmo ir Matildos Janiselių iš Geivitonių kaimo istoriją. Jie priglaudė mažą žydų mergaitę, pakrikštytą Eugenijos Petraitytės vardu, ir augino kaip

Daujėnų vaikų Pirmoji šv. Komunija. Nuotraukoje – kun. F. Ereminas. 1943 m. Pasvalio krašto muziejaus rinkiniai

Žūvančiųjų gelbėjimo kryžių Genovaitėi Pečiulienėi 2012 m. įteikė prezidentė Dalia Grybauskaitė.

Gintaro JONAIČIO nuotr.

savo dukrą, taip apsaugodami nuo pavojų. Šią istoriją jautriai paliudijo renginyje dalyvavusi Janiselių dukra Aldona Ulskienė, savo tėvų žygdarbio amžininkė.

Kupiškio muziejaus istorikė, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atminimo medaliu „Tamaukite Lietuvai“ 2026 m. laureatė Aušra Jonušytė savo pranešime pristatė Pasaulio tautų teisuoliais pripažintą kupiškėnų Elenos ir Juozapo Markevičių šeimą. Septynis savo vaikus auginanti šeima labai

Lietuvos padėtį Antrojo pasaulinio karo metais, antinacinį pasipriešinimą ir Holokaustą Lietuvoje, konferencijoje kalbėjo apie Lietuvos kunigus – žydų gelbėtojus. Jis pabrėžė, jog net ir žiauriausio smurto metais dvasininkai išliko ištikimi krikščioniškos artimo meilės principams. Bažnyčiai buvo nepriimtinos rasistinės idėjos apie „menkavertes“ tautas, žmonių prigimtinę nelygybę, nepagarbą žmogaus gyvybei ir laisvei.

Konferencija muziejuje „Jie išgelbėjo pasaulį...“

rizikavo priimdama net devynis nuo mirties bėgančius žydus. Į renginį atvyko Markevičių anūkas Vidmantas Markevičius. Pasak jo, žydai buvo slepiami keliose vietose: po vieną žeminę buvo įrengta tvartė ir klojime, dar viena – miške. Naktimis slėptuvėse gyvenę žmonės išeidavo pasivaikščioti po mišką. Ši istorija – ne tik drąsos, bet ir žmogiškumo pavyzdys.

Krikštas neišgelbėjo...

Nacistinis teroras žydų atžvilgiu buvo ypač žiaurus. Vieno žmogaus išgelbėjimui kartais prireikdavo net kelių dešimčių žmonių pastangų. Prieš žydų persekiojimą protestavo ir pagalbą teikė daugelis Lietuvos vyskupų, kunigų bei vienuolių. Dvasininkai buvo vieni aktyviausių žydų gelbėtojų – jie padėdavo pabėgti iš getų, slėpdavo persekiojamuosius parapijų namuose, vienuolynuose ar pas patikimus kaimo žmones, aprūpindavo dokumentais ir maistu.

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro direktorius dr. Arūnas Bubnys, tyrinėjantis

Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus duomenimis, Lietuvoje žydus gelbėjo 159 dvasininkai. Viena iš pagalbos formų buvo žydų krikštijimas – kunigai tikejosi, kad pakrikštyti žmonės išvengs suėmimų ir žudynių. Tačiau paaiškėjo, kad tai neapsaugo, nes pagal nacių rasinę doktriną žydai, nepaisant jų tikėjimo ar pažiūrų, buvo laikomi žydais pagal kilmę ir dėl to pasmerkti sunaikinimui.

Į Žydų gelbėtojų dienas skirtą konferenciją muziejuje su sveikinimais ir dovanomis atvyko Panevėžio žydų bendruomenės atstovai su pirmininku Genadijumi Kofmanu. Jis dėkojo Holokaustą tyrinėjantiems mokslininkams ir išreiškė viltį, kad tai padeda geriau suprasti vieniems kitus, nes tai mūsų bendra praeitis, šviesi ar tamsi ji būtų.

Konferencijos akimirksniu nuguls į istoriją, o mums palieka atsakomybę saugoti atmintį, kad tokios istorijos primintų, kokią vertę turi žmogiškumas net ir tamsiausiais laikais.

Pauliaus RAMANAUSKO nuotr.